

EUROPOS KALBŲ PAVEIKSLAS: ESMINIAI KALBOS POLITIKOS KLAUSIMAI IR KRYPTYS

DOC. DR. DAIVA VAIŠNIENĖ

*Lietuvos edukologijos universitetas
Lithuanian University of Educational Sciences
T. Ševčenkos g. 31, Vilnius
El. paštas daiva.vaisniene@vlkk.lt*

Santrauka

Lietuvių kalba gana sparčiai įsitvirtino šiuolaikinės daugiakalbės Europos kalbiniame kraštovaizdyje. Per labai trumpą laiką po Nepriklausomybės atkūrimo sukurta teisinė valstybinės kalbos politikos bazė, įsteigtos kalbos planavimu, tvarkyba ir priežiūra besirūpinančios institucijos. Dabartinė lietuvių kalbos politika yra daugiakryptė, sprendžianti valstybinės kalbos statuso įteisinimo ir įgyvendinimo, kalbos ir visuomenės santykių, mokslinės komunikacijos nacionalinėmis kalbomis ir pan. klausimus, aktualius ir kitose Europos valstybėse.

Skirtingų šalių kalbos politikos nuostatų ir vartosenos tradicijų įvairovė turi nemažai bendrų bruožų, kuriančių gana vientisą kalbinį Europos paveikslą, kurio ypatumai aptariami šiame straipsnyje. Pasirinktas apžvalgos pagrindas – kas keleri metai atliekamos apklausos, kurioje dalyvauja pagrindinės Europos valstybių kalbos institucijos, duomenys, parodantys nacionalinių kalbų teisinio reglamentavimo lygmenį ir kalbų vartojimo pokyčius svarbiose viešojo gyvenimo srityse. Pagrindinės tiriamosios sritys: bendroji kalbos būklė, teisinis reglamentavimas, kalbų vartojimas švietimo srityje, žiniasklaidoje, verslo reikmėms, kalbos sklaida.

Reikšminiai žodžiai: kalbos politika; valstybinė kalba; oficialioji kalba; kalbos statusas; mokslo kalba.

Įvadas

Jau dvidešimt penkerius metus lietuvių kalba yra viena iš daugiau kaip šimto pasaulio kalbų, turinčių valstybinės ar oficialiosios kalbos statusą. Vieni pirmųjų žingsnių į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą 1988 m. buvo reikalavimai suteikti lietuvių kalbai deramą statusą atgimstančios valstybės gyvenime ir grąžinti į daugiakalbės Europos žemėlapi. Per labai trumpą laiką po Nepriklausomybės atkūrimo sukurta teisinė valstybinės kalbos politikos bazė, įsteigtos kalbos planavimu, tvarkyba ir priežiūra besirūpinančios institucijos. Šiuo metu įgyvendinama kalbos politika yra daugiakryptė, aprėpianti pagrindines viešojo gyvenimo sritis ir kiek įmanoma atsižvelgianti į itin sparčiai kintančios komunikacijos poreikius¹.

Prieš dešimtmetį lietuvių kalba tapo oficialiąja Europos Sąjungos kalba. Tai išplėtė ir valstybinės kalbos politikos įgyvendinimo erdvę, besiskleidžiančią politinėse ir administracinėse Europos Sąjungos struktūrose – verčiant teisės aktus ir kitus dokumentus formuojasi naujos administracinės kalbos atmainos, tvarkoma įvairių sričių terminija, lietuvių kalba įtraukiama į daugiakalbes mokslo ir kalbos technologijų infrastruktūras. Taigi lietuvių kalba gana sparčiai įsitvirtino šiuolaikinės daugiakalbės Europos kalbiniame kraštovaizdyje, o kai kuriomis iniciatyvomis pralenkė kitas Europos Sąjungos valstybes².

¹ Tiesa, Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. IX-1595 patvirtintos Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gairės, kuriose numatomos pagrindinės kalbos politikos kryptys ir įgyvendinimo priemonės, taip ir nebuvo oficialiai atnaujintos. Valstybinė lietuvių kalbos komisija 2014 m. pradėjo rengti naujų gairių projektą.

² Nyderlandų kalbos sąjunga 2014 m. teikė Europos Komisijai projektą, numatantį sukurti informacinę sistemą, leidžiančią Europos Sąjungos ir nacionalinėms institucijoms derinti Europos Sąjungos teisės terminiją, o Lietuva dar 2011 metais įdiegė sėkmingai veikiančią vieno langelio sistemą.

Vis dėlto nauja tikrovė tebekelia esminius kalbos gyvavimo ir sklaidos klausimus, susijusius su valstybinės kalbos statuso vertinimu ir įgyvendinimu, kalbos ir visuomenės santykių, kalbos prestižo samprata. Tai ir kitoms Europos valstybėms aktualios temos – tarptautiškumo skatinimas plečiant anglų kalbos vartojimą, kalbos pokyčiai kitakalbėje aplinkoje, jos gyvavimas skaitmeninėje erdvėje, kalbos ir informacijos sklaidos poreikiai atsižvelgiant į šiuolaikinės bendravimo terpes, mokslinės komunikacijos nacionalinėmis kalbomis problemos ir pan. Inos Druvietės, kalbos politikės, Latvijos švietimo ir mokslo ministrės, nuomone, kaip tik dabar tarp „mažosiomis“ Europos kalbomis kalbančių valstybių – ir ankstesnių, ir naujųjų Europos Sąjungos narių, – jau atsiranda solidarumo saitai ir suvokimas, kad vienos mažiau vartojamos kalbos vartojimo apribojimas ilgainiui lems ir kitų panašių kalbų teisių ribojimą. Šis mažųjų valstybių solidarumas esąs ypač svarbus siekiant išsaugoti Europos kalbinę įvairovę³.

Socialiniai ir kultūriniai kalbinių bendruomenių ryšiai, susiklostę dėl istorinių ir politinių aplinkybių, ir jungia, ir skaido Europos erdvę. Nė viena iš šiuolaikinių Europos kalbų negali išvengti kontaktų su kaimynų kalbomis ar su vis daugiau verslo, akademinės ir net asmeninio gyvenimo aplinkos užimančia anglų kalba. Išmaniųjų bendravimo technologijų ir globalaus žiniatinklio laikais nebegalima sukurti izoliuotos vienkalbės terpės ir atsiriboti nuo išorės poveikio, nesvarbu, ar tai būtų pavienių skolinių įsileidimas į kalbą⁴, ar kai kuriose viešojo gyvenimo srityse įsitvirtinančios nuostatos teikti pirmenybę užsienio kalbos vartojimui.

³ Druviete, I. Valodas situācija un valodas politika. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, p. 411–412.

⁴ Islandija bene nuosekliausiai keičia skolinius į savus naujadarus, tačiau ir šios valstybės kalbos politika neišvengė pokyčių – daugelyje Islandijos universiteto fakultetų daktaro disertacijos privalomai rengiamos anglų kalba (išimtis numatoma Teisės ir Humanitarinių mokslų fakultetams) (pvz.: http://english.hi.is/files/rules-on-doctoral-studies-school-of_social-sciences.pdf [žiūrėta 2014 m. spalio 7 d.]), o neformaliuose pokalbiuose pripažįstama, kad nebespėjama kurti atitikmenų vis gausėjančiai angliškai terminijai.

Naujas kalbų sklaidos ir vartojimo tendencijas, kaip ir valstybinės kalbos politikos nuostatas, reikia vertinti atsižvelgiant į kitų Europos valstybių kalbos planavimo ir tvarkybos patirtį, bendrąsias Europos Sąjungos kalbų politikos nuostatas. Europos Sąjungos daugiakalbystės ir tarptautiškumo skatinimo politika kuria naują nacionalinių kalbų raidos aplinką, verčia ieškoti kūrybiškesnių ir lankstesnių būdų surasti valstybinei kalbai vietas labiausiai pažeidžiamose viešojo gyvenimo srityse.

Panašius kintančių visuomenės poreikių ir globalizacijos nulemtus pokyčius patiria beveik visos Europos kalbos, o objektyvūs kompetentingų valstybinių kalbų politiką formuojančių institucijų duomenys, kuriais remiamasi šiame straipsnyje, turėtų išsklaidyti kai kuriuos mitus apie neva kitose valstybėse visiškai neribojamą ir laisvą kalbinį pasirinkimą arba atvirksčiai – perteklinį reglamentavimą. Derėtų įvertinti, kad valstybės kalbos politika paprastai atliepia visuomenės kalbines nuostatas, o šios gali būti labai skirtingos, nulemtos istorinių, socialinių ar politinių aplinkybių (profesionalių valstybės kalbos politikos vertinimų, politinių ir kultūrinių diskusijų trūkumas susijęs su radikaliais ir kraštutiniais visuomenės požiūriais į kalbos apsaugą ir planavimą)⁵. Kalbos politikos negalima tiesiog „perkelti“ iš vienos valstybės į kitą ar įgyvendinti ją tomis pačiomis priemonėmis. Ypač sudėtinga gretinti ilgas valstybingumo, raštijos ir oficialaus kalbos vartojimo tradicijas turinčių ir tik neseniai savarankišką kalbos politiką pradėjusių valstybių kalbos politikos nuostatas. Pavyzdžiui, lietuvių kalba gali didžiutis ilga ir turininga raidos istorija, studijuojama pasaulio indoeuropėistikos ir baltistikos centruose, tačiau jos, kaip valstybinės kalbos, gyvavimas ir oficialus statusas, nutrūkstantis okupaciniais laikotarpiais, tesiekia vos keletą dešimtmečių. Vargu ar būtų galima vienodai vertinti ir kalbos įsitvirtinimą visuomenėje bei socialinį prestižą, juk pirmoji lietuviška knyga pasirodė tuo metu, kai Prancūzijoje jau buvo išleistas pirmasis teisės aktas, nustatantis oficialų prancūzų kalbos vartojimą

⁵ Smetonienė, I. Lietuvių kalbos politika Europos kalbų politikos kontekste. *Kalbos kultūra*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, sąs. 78, p. 30.

teismuose ir teisės dokumentuose, o Italijoje įsibėgėjo literatūrinės kalbos kūrimas ir norminimas ir buvo įkurta pirmoji valstybės išlaikoma kalbinė akademija „Accademia della Crusca“, kuri savo paskirtį išlaikė iki šių dienų.

Kita vertus, kalbos politikos nuostatų ir vartosenos tradicijų įvairovė turi nemažai bendrų bruožų, kuriančių gana vientisą kalbinį Europos paveikslą, kurio kai kurie bruožai apžvelgiami šiame straipsnyje. Pasirinktas apžvalgos pagrindas – kas keleri metai atliekamos apklausos, kurioje dalyvauja pagrindinės Europos valstybių kalbos institucijos, duomenys, parodantys nacionalinių kalbų teisinio reglamentavimo lygmenį ir kalbų vartojimo pokyčius svarbiose viešojo gyvenimo srityse. Šie duomenys prireikus papildomi kita informacija, daugiausia 2012 metais Europos Komisijos remto projekto „Europos kalbų lobynas“ rezultatais.

Europos nacionalinių kalbų būklė. Pagrindinės kalbos politikos kryptys

2003 m. Stokholme įsteigta Europos nacionalinių kalbos institucijų federacija (*European Federation of National Institutions for Language*, toliau – EFNIL) savo Konstitucijoje numatė rinkti ir skleisti informaciją apie oficialiąsias Europos Sąjungos bendrines kalbas⁶ bei teikti ekspertines rekomendacijas dėl Europos Sąjungos kalbų politikos. Į šią federaciją susijungė nacionalinės kalbos politikos formavimo, tyrimų ir dokumentavimo institucijos. Lietuvai federacijoje atstovauja Valstybinė lietuvių kalbos komisija ir Lietuvių kalbos institutas.

⁶ Ne visose Europos valstybėse oficialiai vartojamos kalbos turi teisiškai nustatytą valstybinių kalbų statusą, gali būti vartojami ir kiti terminai – *nacionalinės arba oficialiosios kalbos* (plg. Europos Komisijos komunikatas „Daugiakalbystė – Europos turtas ir bendras rūpestis“ (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52008DC0566&from=EN> [žiūrėta 2014 m. spalio 15 d.]); *Europos kalbų lobynas: daugiakalbystės politikos ir praktikos tendencijos Europoje*. Red. G. Extra, K. Yagmur. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 73.

Vienas iš pirmųjų EFNIL steigėjų nustatytų tikslų – surinkti ir pateikti informaciją apie visų federacijoje dalyvaujančių valstybių teisinio kalbos reglamentavimo sistemą – teisės aktus, reglamentuojančius valstybinės (oficialiosios) kalbos vartojimą, institucinę kalbos politikos formavimo ir įgyvendinimo sandarą, svarbiausias ir pažeidžiamiausias vartosenos sritis ir pan. Ambicingas siekis apibendrinti visų Europos valstybių kalbos politikos nuostatas ir parengti rekomendacijas gali būti įgyvendintas tik turint patikimų ir nuolat atnaujinamų duomenų, taigi 2007 metais pradėtas projektas „Europos kalbų paveikslas“ (*European Language Monitor*, toliau – ELM). Projekto autorių teigimu, nacionalinio ir visos Europos lygmens politikams, kalbos planuotojams, kalbininkams, žurnalistams ir plačiajai visuomenei reikalinga objektyvus ir patikimas visų Europos Sąjungos valstybių bei asocijuotųjų narių kalbos politikos vaizdas⁷. Projekto tikslas – įvertinti ir sugretinti skirtingų valstybių kalbos politikos pagrindines nuostatas, viena vertus, sukurti didelę išsamią empirinių duomenų bazę, kita vertus, nuolat stebėti pagrindines kalbos politikos pokyčių kryptis Europos valstybėse, kas keleri metai atnaujinti duomenis.

Projektas plėtojamas atsižvelgiant į keletą esminių sąlygų:

- 1) mokslinė kalbos politikos stebėseną ir analizę atliekama periodiškai;
- 2) duomenys turi būti nuolat atnaujinami ir rodyti pokyčius, įvykius per tiriamąjį laikotarpį;
- 3) duomenys turi būti palygintini tarp šalių⁸.

Projekto autoriai atkreipia dėmesį, kad vargu ar įmanoma iš šalies visiškai tiksliai ir objektyviai numatyti vienos ar kitos valstybės kalbos politiką ir jos pokyčius lemiančius veiksnius⁹. Net ir surinkus iš

⁷ Kirchmeier-Andersen, S., Robustelli, C., Spetz, J., Stickel, G., Teigland, N. *European language monitor (ELM). Language education in creating a multilingual Europe*. G. Stickel, M. Carrier (eds). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012, p. 181.

⁸ *Ten pat*, p. 182.

⁹ Kokoroskos, D. *European language monitor (ELM): interim report. Language education in creating a multilingual Europe*. G. Stickel, M. Carrier (eds). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012, p. 193–194.

pirmo žvilgsnio tapačią informaciją, nepamirština, kad ta pati politinė ar teisinė nuostata (pavyzdžiui, konstitucijoje įtvirtintas valstybinės kalbos statusas) dėl susiklosčiusių politinių, teisinių, socialinių ir kitokių aplinkybių skirtingose valstybėse gali turėti skirtingą aprėptį ir sampratą.

Pirmasis, bandomasis, projekto etapas (ELM 1) vyko 2004–2006 metais ir apėmė duomenis iš penkių Europos valstybių – Italijos, Nyderlandų, Prancūzijos, Švedijos ir Vokietijos. Patikslinus klausimyno metodiką, 2007 metais pradėtas antrasis projekto etapas (ELM 2), šį kartą informacija surinkta iš 19 Europos valstybių¹⁰. Jau bebaigiant apdoroti šiuo etapu surinktus duomenis, 2011 metais pradėtas trečiasis etapas (ELM 3). Jame dalyvavo 27 valstybės (Airija, Austrija, Belgija, Bulgarija, Čekija, Danija, Didžioji Britanija, Estija, Islandija, Italija, Graikija, Kipras, Latvija, Lenkija, Lietuva, Malta, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Vengrija ir Vokietija)¹¹. 2013 m. baigti rinkti duomenys paskelbti federacijos svetainėje: <http://efnil.org/projects/elm/data-query>. Kitas projekto etapas numatomas 2017 metais.

Apklausos sudarytojai, atsižvelgdami į poveikį visuomenei ir kalbos raidai, pasirinko kelias tiriamąsias viešojo kalbos vartojimo sritis. Klausimus galima apibendrintai suskirstyti į tokias temines grupes¹²:

1. Kalbos būklė ir bendroji informacija (kalbos statusas, paplitimas, kitos valstybėje vartojamos kalbos ir jų statusas, kalbos institucijos).

2. Teisinis reglamentavimas (pagrindiniai teisės aktai, kalbos mokėjimo reikalavimai).

¹⁰ Kadangi federacijos nariai nėra įpareigoti teikti duomenis šiam tyrimui, dalyvaujančių šalių skaičius kiekviename etape gali skirtis, pavyzdžiui, ELM 2 duomenų nepateikė Prancūzija, taip pat nedalyvavo Ispanija, Portugalija, Malta.

¹¹ Projekte dalyvauja ne tik Europos Sąjungai priklausančios valstybės, pvz., Norvegija. Ankstesniuose tyrimo etapuose dalyvavusios Ispanija ir Liuksemburgas paskutiniajam tyrimui duomenų nepateikė.

¹² ELM 2 ir ELM 3 teminių grupių pavadinimai šiek tiek skiriasi, tačiau pagrindinės tyrimo kryptys išlieka tos pačios.

3. Kalbos vartojimas pradinio ir pagrindinio (vidurinio) ugdymo pakopoje (ugdymo turinio kalba, mokymosi kitomis kalbomis galimybės, studijų ir mokslo kalba).

4. Kalbos vartojimas žiniasklaidoje (kalbų vartojimas, verčiamų programų pateikimas).

5. Kalbos vartojimas verslo reikmėms (valstybinės kalbos reikalavimai, užsienio kalbų vartojimas).

6. Kalbos sklaida (kalbos mokymas kaip užsienio kalbos bendrojo ugdymo mokyklose, dėstymas užsienio universitetuose).

Kalbos būklė ir bendroji informacija. Šioje apklausos dalyje pateikiama informacija apie Europos valstybėse vartojamas oficialiąsias kalbas ir jų statusą. Lietuva priklauso gausiausiai grupei šalių, kuriose nacionaliniu mastu vartojama viena kalba. Dvi nacionalines kalbas turi Kipras (graikų ir turkų), Suomija (suomių ir švedų), Malta (maltiečių ir anglų) ir Airija (airių ir anglų). Išskirtinė Belgijos padėtis – trijuose regionuose oficialiai vartojamos skirtingos regioninį statusą turinčios kalbos (prancūzų, flamų ir vokiečių), o Briuselio regionas – dvikalbis¹³.

Kai kuriose valstybėse oficialų statusą turi ir kitos kalbos (regioninės arba tautinių mažumų kalbos), pavyzdžiui, Norvegijoje – samių kalba, Didžiojoje Britanijoje – velsiečių kalba, o Austrijoje oficialiai pripažintų kalbų yra šešios.

Beveik visose Europos valstybėse veikia kalbos planavimu ir plėtra besirūpinančios institucijos (kalbos komisijos, tarybos ir pan.), kartais šias funkcijas atlieka mokslo centrai (kalbos institutai, universitetų padaliniai). Valstybės įsteigtų institucijų veikla ir struktūra priklauso nuo keliamų kalbos politikos tikslų. Mažiau vartotojų turinčiomis kalbomis besirūpinančios institucijos paprastai daugiausia dėmesio skiria kalbos raidai, apsaugai ir plėtrai pačioje valstybėje (kartais keliose valstybėse

¹³ Šveicarijoje taip pat panaši kalbinė padėtis – kantonuose vartojamos skirtingos kalbos. Liuksemburge įteisinta liuksemburgiečių nacionalinė kalba, tačiau oficialiai dar vartojamos prancūzų bei vokiečių kalbos.

ar teritorijose, kuriose vartojama ta pati kalba¹⁴). Didžiosioms valstybėms aktualesnė sklaidos, tai yra išorinė, kalbos politika, įgyvendinama per tokias organizacijas kaip Britų taryba, Gėtės institutas ar Prancūzų institutas.

Kalbos dalykais rūpinasi ir visuomeninės organizacijos, asociacijos, privatūs fondai (pavyzdžiui, Vokietijoje privataus *Volkswagen* fondo lėšomis į vokiečių kalbą verčiamos ir viešai skelbiamos anglų kalba parašytos mokslo publikacijos).

Teisinis kalbos reglamentavimas. Valstybinės arba oficialiosios kalbos minimos visų šalių teisės aktuose – nuo valstybių konstitucijų iki atskiras sritis reguliuojančių įstatymų. Projekto vykdytojai, apibendrinami ankstesnės apklausos ELM 2 duomenis, atkreipia dėmesį, kad kalbos statuso nustatymas konstitucijose dažnesnis tais atvejais, kai reikia susigrąžinti piliečių pasitikėjimą atkuriant arba naujai kuriant valstybę, taip pat kai siekiama išlaikyti vidaus politikos stabilumą, jeigu valstybėje gyvena didelės bendruomenės, vartojančios kitas kalbas¹⁵. Pabrėžtina, kad daugumos Europos valstybių kalbos statusas nustatomas konstitucijose ir įtvirtinamas kalbos įstatymais (išskyrus Vengriją, Portugaliją ir Rumuniją, kurių oficialiosios kalbos nustatomos tik konstitucijose).

Tais atvejais, kai valstybės konstitucijoje neįrašyta nuostata dėl kalbos statuso, oficialiosios valstybės kalbos nustatomos kalbos įstatymais (Čekijoje, Graikijoje, Islandijoje, Norvegijoje ir Švedijoje)¹⁶. Valstybėse, neturinčiose specialių kalbos įstatymų, pavyzdžiui, Danijoje ar Vokietijoje,

¹⁴ Nyderlandų kalbos sąjunga (*Nederlandse Taalunie*) rūpinasi nyderlandų kalba Nyderlanduose ir flamų kalba Belgijos Karalystėje.

¹⁵ Kirchmeier-Andersen, S., Robustelli, C., Spetz, J., Stickel, G., Teigland, N. European language monitor (ELM). *Language education in creating a multilingual Europe*. G. Stickel, M. Carrier (eds.). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012, p. 189.

¹⁶ Lietuvoje kalbos politikos formuotojai vis paraginami kai kuriose viešojo gyvenimo srityse liberalizuoti ar net visai atsisakyti valstybinės kalbos vartojimo reguliavimo, tačiau kitos Europos valstybės kaip tik linksta aiškiau teisiškai reglamentuoti valstybinės ir kitų kalbų santykius, pvz., per pastaruosius penkerius metus kalbos įstatymai priimti Švedijoje (2009) ir Islandijoje (2011).

kalbos vartojimas reglamentuojamas kituose teisės aktuose (švietimo, pilietybės įgijimo ir kitas sritis reguliuojančiuose įstatymuose)¹⁷.

Valstybės kalba yra viena iš pagrindinių dalyvavimo šalies socialiniame, politiniame ir kultūriniame gyvenime sąlygų, todėl dauguma Europos valstybių, tarp jų ir Lietuva, yra nustačiusios valstybinės kalbos mokėjimo reikalavimus norintiesiems įgyti pilietybę. Pagal apklausos duomenis, kalbos mokėjimas nevertinamas suteikiant Airijos, Belgijos, Čekijos, Italijos, Kipro, Norvegijos ir Švedijos pilietybes.

Lietuvos teisinė bazė sutvarkyta pagal daugeliui Europos valstybių įprastą modelį – valstybinės kalbos statusas nustatytas Konstitucijoje ir išplėtotas Valstybinės kalbos įstatyme, su šiuo įstatymu suderintos kalbos politikos nuostatos įgyvendinamos per kitus teisės aktus. Lietuvos kalbos politika vertintina kaip gana nuosekli ir darni, tačiau jos nuostatos ir įgyvendinimo priemonės kalbos politikos formuotojų turi būti nuolat įvertinamos ir prireikus atnaujinamos. Valstybinės kalbos įstatymas, priimtas beveik prieš dvidešimtį metų, jau nebeaprepia naujos kalbos gyvavimo tikrovės – lietuvių kalbos vartojimo skaitmeninėse technologijose, tarptautiškumo politikos, skatinančios užsienio kalbos pasirinkimą moksle ir studijose, ir pan. Šioms sritims svarbios nuostatos įtrauktos į kol kas nepriimto konstitucinio Valstybinės kalbos įstatymo projektą, išsamiau reglamentuojantį viešąją kalbos vartojimą ir atsižvelgiantį į šiuolaikinę kalbos raidos aplinką.

Kalbos vartojimas švietimo srityje. Kalbos politikos tyrimuose didžiausias dėmesys paprastai skiriamas kalbų vartojimui švietimo srityje – koks valstybinės ir kitų valstybėje vartojamų kalbų santykis, kaip plečiasi tarptautinio bendravimo – anglų kalbos vartojimo – erdvė.

¹⁷ Daugiau ar mažiau išsamų kalbos reguliavimą dažniausiai lemia valstybės teisinė sandara, tradicijos ir visuomenės kalbinės nuostatos. Pavyzdžiui, Danų kalbos tarybos pirmininkė Sabine Kirchmeier-Andersen, dalyvaudama Lietuvos Respublikos Seime vykusioje konferencijoje „Valstybinės kalbos politika: įžvalgos ir gairės“ (2014 m. kovo 24 d.), situaciją, kad Danija neturinti nei nuostatos Konstitucijoje, nei specialaus kalbos įstatymo, pakomentavo taip – ir be teisės aktų visi puikiai žino, kokią kalbą turi vartoti, nes tai esanti kiekvieno pilietinė pareiga.

Švietimui keliami esminiai kalbos politikos tikslai – nuo ikimokyklinio ugdymo iki aukštojo mokslo studijų turi būti suformuojami tinkami kalbos vartojimo gebėjimai, taip pat pagarba ir požiūris į valstybės oficialiąją kalbą, kaip vieną iš svarbiausių valstybingumo ir pilietinės visuomenės raiškos būdų.

Europos Komisijos komunikate „Daugiakalbystė – Europos turtas ir bendras rūpestis“ pripažįstama, kad padidėjus judumui ir migracijai geras nacionalinės kalbos mokėjimas yra labai svarbus norint sėkmingai integruotis ir aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime, todėl iš imigrantų mokamų dviejų užsienio kalbų viena turėtų būti priimančiosios šalies kalba¹⁸. 2012 metais pasibaigusio Europos Komisijos remto projekto „Europos kalbų lobynas“ rekomendacijose Europos Sąjungos kalbų politikos formuotojams siūloma tikslinti ir plėsti Europos Komisijos trikalbę formulę (gimtoji kalba ir dar dvi), nes daugelio piliečių gimtoji kalba nebesutampa su šalies, kurioje gyvena, valstybine kalba. Pabrėžiama, kad kiekvienam vaikui ar suaugusiajam turi būti užtikrinta teisė išmokti tos šalies, kurioje gyvena, valstybinę kalbą iki akademinio rišlumo lygio, nes tik taip užtikrinamos lygios sąlygos dalyvauti pilietinėje visuomenėje, įsitraukti į darbo rinką. Valstybės institucijos turi suteikti visą reikiamą pagalbą ir pašalinti trukdžius¹⁹. Tai pagrindžia projekto „Europos kalbų lobynas“ duomenys, rodantys, kad beveik visos Europos valstybės sudaro sąlygas pradėti mokytis valstybinės kalbos pradinio ir vidurinio ugdymo etape bei teikia reikiamą paramą, vis dėlto konstatuojama, kad daugelis visoje Europoje mokyklas lankančių studentų ir mokinių (bei jų tėvų) negali sklandžiai bendrauti valstybine šalies, kurioje mokosi, kalba²⁰.

¹⁸ Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52008DC0566&from=EN> [žiūrėta 2014 m. spalio 15 d.].

¹⁹ Language rich Europe: multilingualism for stable and prosperous society: language rich Europe review and recommendations, 2012, p. 4. Prieiga per internetą: http://www.language-rich.eu/fileadmin/content/pdf/LRE_Review_and_Recommendations.pdf.

²⁰ *Europos kalbų lobynas: daugiakalbystės politikos ir praktikos tendencijos Europoje*. Red. G. Extra, K. Yagmur. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 7–10.

Dauguma Europos valstybių yra nustačiusios oficialių kalbų, kaip mokymo(si) kalbų, statusą pradinio ir vidurinio ugdymo mokyklose (tokių teisinių nuostatų nurodė neturinčios Didžioji Britanija, Italija, Rumunija, Švedija ir Vokietija). Tautinių mažumų mokyklose vartojamos ir kitos kalbos, tačiau tik kelios apklausoje dalyvavusios valstybės pateikė išsamesnius duomenis. Lietuvos tautinių mažumų mokyklose valstybinės lietuvių kalbos dalykas yra sudėtinė ugdymo programos dalis ir jos mokymui skiriama ne mažiau laiko kaip gimtosios kalbos mokymui²¹.

Jeigu lygintume šios ir ankstesnių apklausų duomenis, didžiausi pokyčiai ir sparčiausia anglų kalbos plėtra pastebėta studijų ir mokslo srityse. Tų valstybių, kuriose anglų kalba jau ir anksčiau buvo įsitvirtinusi akademinėje aplinkoje, atstovai pastebi, kad šios kalbos sklaida itin sustiprėjo per pastaruosius penkerius metus. Kol kas nedaug valstybių nurodo teisės aktais reguliuojančios kalbas, kuriomis studijuojama bakalauro, magistro ir doktorantūros studijų pakopose (pavyzdžiui, Belgija, Kipras, Prancūzija, Suomija), tačiau nacionalinių ir anglų kalbos santykis pastaraisiais metais kinta pastarosios kalbos naudai. Ankstesnio tyrimo ELM 2 duomenimis, daugiausia magistro studijų anglų kalba buvo Nyderlanduose (iki 75 proc., o tikslųjų ir gamtos mokslų srityje dar daugiau) ir Danijoje (tikslųjų ir gamtos mokslų srityje iki 75 proc., socialinių ir humanitarinių mokslų srityse – kiek mažiau). Paskutiniojo ELM 3 tyrimo duomenys rodo, kad šių šalių rezultatai per paskutiniuosius šešerius metus nepakito arba anglų kalbos dar padaugėjo²², be to, tokius pat studijų anglų kalba mastus pasiekė Suomija, nebedaug atsilieka Vokietija. Tiesa, kai kuriose valstybėse priimti politiniai sprendimai, kuriais bandoma sustvirtinti nacionalinės kalbos pozicijas – nemažai valstybių iš už-

²¹ *Ten pat*, p. 159.

²² Nyderlandai nurodo, kad visos tikslųjų mokslų magistro studijos vyksta anglų kalba, Belgijoje nuo 2007 metų buvo nustatyta, kad anglų kalba bakalauro ir magistro studijose neturi viršyti 20 proc., tačiau nuo 2012 metų padidinta iki 50 proc.

sieniečių, stojančių į studijų programas, dėstomas nacionaline kalba, reikalauja išlaikyti privalomą kalbos mokėjimo testą, Nyderlanduose greta studijų anglų kalba turi būti sudarytos galimybės studijuoti ir nacionaline kalba, Estijoje studijos estų kalba nemokamos ir pan.

Dar greičiau anglų kalba įsitvirtina trečiojoje studijų pakopoje. Jau 2007 metų duomenimis, Danijoje, Estijoje, Islandijoje, Nyderlanduose ir Suomijoje beveik visos disertacijos jau buvo rašomos anglų kalba (kiek mažesnis procentas humanitarinių mokslų srityje). Per penkerius metus šią grupę papildė Malta, Norvegija, Švedija, sparčiai artėja ir Vokietija. Tiesa, kai kuriose iš čia paminėtų valstybių privalomos santraukos nacionaline kalba, jeigu disertacija rašoma kokia kita kalba (Danijoje, Islandijoje, Norvegijoje, Suomijoje), tačiau aišku, kad nuosekliai terminijos ir mokslo kalbos plėtrai tokių priemonių nepakanka.

Globaliame mokslo ir technologijų pasaulyje neišvengiama tarptautinio bendravimo kalba, leidžianti greitai keistis informacija ir skleisti mokslo žinias, tačiau kalbos politikos formuotojų užduotis surasti priemonių, kad nacionalinė mokslo kalba ir terminija nesunykėtų. Mokslo bendruomenių ir visuomenės atotrūkis ir mokslo komunikacijos trūkumas grėsmingas ne vien tik dėl formalaus nacionalinės kalbos išstūmimo iš svarbios vartojimo srities, bet ir dėl silpnėjančios mokslo bendruomenės ir visuomenės sąveikos. Norėdami skleisti mokslo žinias ir daryti socialinį ar technologinį poveikį mokslininkai turi kalbėti visuomenei suprantama kalba – tai svarbi žinių ir technologijų visuomenės pažangos sąlyga. Lietuvoje turėtų būti įgyvendinti jau ne kartą siūlomi patys paprasčiausi dalykai, palaikantys lietuvių mokslo kalbą – mokslo darbai, parašyti valstybine kalba, neturėtų būti menčiau vertinami, universitetams reikėtų susikurti akademinės ir mokslo kalbos politikos strategijas, nustatančias aiškų valstybinės ir kitų kalbų santykį, toms sritims, kurios neturi tyrimų nacionalinės terpės, numatyta skatinimo sistema, pagal kurią mokslininkai būtų suinteresuoti leisti lietuviškas darbus apžvalgas ir

kt.²³ Pagrindinis dalykas, į kurį turėtų atsižvelgti politikos formuotojai, – mokslo ir kalbos politika yra valstybės politikos sudėtinės dalys, taigi turi derėti tarpusavyje ir siekti bendrų tikslų.

Kalba žiniasklaidoje. Paveikiausi kalbos sklaidos ir statuso įgyvendinimo būdai susiję su visuomenės informavimu. Žiniasklaida ne tik užtikrina galimybę skleisti informaciją oficialiąja valstybės kalba, bet ir formuoja visuomenės kalbines nuostatas, įtvirtina standartizuotą bendrinės kalbos variantą. Tik keletas valstybių – Čekija, Graikija, Italija, Vengrija, Vokietija – nurodė, kad teisės aktuose televizijos ir radijo transliuotojams nenustatytas teisinis oficialių kalbų statusas.

Visuomenės poreikį ir nuostatas, požiūrį į daugiakalbystės ir kalbų mokymosi skatinimą rodo informacija, kaip elgiamasi transliuojant televizijos programas ar kino filmus, sukurtus užsienio kalbomis. Projekto „Europos kalbų lobynas“ duomenimis, maždaug pusė Europos šalių ir regionų renkasi dubliavimą, kita pusė subtitravimą, kai kur laikomasi mišraus požiūrio²⁴. ELM 3 apklausos rezultatai dėl pasirinktos tyrimo metodikos kiek skiriasi, nes atskirtos programos ir filmai, skirti vaikams. Suaugusiesiems skirtos produkcijos subtitravimo ir dubliavimo santykis panašus į pateiktąjį „Europos kalbų lobyno“ tyrime, kiek daugiau šalių nurodė polinkį subtitruoti. Vaikams skirta produkcija beveik visose valstybėse dubliuojama, subtitrus dažniau teikia Danijoje, Čekijoje, Kipre ir Maltoje (šioje valstybėje anglų kalba yra oficiali).

Netikėtas ir kol kas Lietuvoje retai aptariamas klausimas – ar oficialiai nustatyta, kiek populiariosios ir liaudies vokalinės muzikos turi būti transliuojama valstybine kalba. Lietuva kol kas tokių nuostatų neturi, bet kai kuriose valstybėse visuomeniniams transliuotojams

²³ Zabarskaitė, J., Smetonienė, I. Mokslo kalbos politika. *Parlamento studijos*. Nr. 12 (2012), p. 111–125.

²⁴ *Europos kalbų lobynas: daugiakalbystės politikos ir praktikos tendencijos Europoje*. Red. G. Extra, K. Yagmur. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 10.

nustatyta prievolė skleisti populiariąją kultūrą nacionalinėmis kalbomis. Reikalavimus nurodė turinčios Airija, Austrija, Belgija, Lenkija, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Prancūzija, Slovėnija, Suomija ir Vengrija.

Paskutiniosios apklausos temos, susijusios su kalbos vartojimu versle ir kalbos sklaida, apklausoje pateiktos gana paviršutiniškai, o klausimai su Lietuvos kontekstu menkai susiję.

Verslo reikmėms vartojamos kalbos dažniausiai yra nulemtos įmonės ekonominių ryšių, potencialių klientų ir pan. Informacija interneto svetainėse įprastai skelbiama valstybine kalba, dažniausia užsienio kalba – anglų, kitos kalbos priklauso nuo įmonių veiklos srities, užimamų rinkų ir pan. Teisinis kalbų, vartojamų pramonės, prekybos ar verslo ir pan. aplinkose, reglamentavimas nustatytas beveik pusėje Europos Sąjungos valstybių, taip pat ir Lietuvoje. Dažniausi įpareigojimai valstybinėmis kalbomis teikti atskaitomybės ir kitus dokumentus, tvarkyti raštvedybą ir aptarnauti klientus.

Apklausos dalis, aprėpianti kalbos sklaidą, siejama su aukštuoju mokslu – galimybėmis užsienyje baigti magistro studijas valstybės kalba. Šie duomenys atskleidžia dažniau vartojamų kalbų (anglų, prancūzų, vokiečių) paplitimą, tačiau nerodo mažesniųjų valstybių pastangų skatinti užsienio centruose mokytis jų nacionalinių kalbų. Lietuvių kalbos šiuo metu galima mokytis daugiau kaip trisdešimtyje užsienio baltistikos ir lituanistikos centrų, dažniausia kaip pasirenkamojo dalyko arba baltistikos ar indoeuropeistikos studijų programos dalies. Formaliojo ir neformaliojo lituanistinio švietimo centrų tinklas užsienio valstybėse svarbus ir dėl didėjančių emigracijos srautų. „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programoje numatoma sukurti plačiai prieinamą, skirtingoms kalbinėms grupėms pritaikytą lietuvių kalbos mokymosi modulinę sistemą, plėtoti nuotolinio ir savarankiško lietuvių kalbos mokymosi išteklius. Vienas iš svarbiausių šiandienos uždavinių – sukurti patikimą ir skaidrią lietuvių kalbos

mokėjimo vertinimo sistemą, skatinančią užsieniečius ir užsienyje gyvenančius lietuvius per kalbos mokymąsi pažinti Lietuvą ir integruotis į visuomenę. Lietuvių kalbos ir kultūros sklaida telkia lietuvių diasporą užsienyje, stiprina valstybių politinius, ekonominius ir kultūrinius saitus, kuria palankią informacinę aplinką, todėl lituanistinių centrų kūrimas ir išlaikymas turėtų būti kalbos, kultūros, švietimo ir užsienio politikos prioritetas.

Dar viena aktuali tema, kol kas nepatekusi į apklausą, – kalbos vartojimas skaitmeninėje aplinkoje. Šią spragą užpildo išsami visose Europos valstybėse atlikta kalbų technologijų ir išteklių analizė (viena iš Europos Komisijos remto projekto „Meta-net“ dalių), paskelbta 2012 metais išleistoje Baltųjų knygų serijoje. Nors tyrime daugiau kalbama apie galimybes, o ne apie grėsmes, įspėjama, kad daugelis Europos kalbų gali tapti nereikalingos ir tinklą susietoje visuomenėje ir tai susilpnintų Europos padėtį pasaulyje ir pakenktų strateginiam tikslui užtikrinti kiekvieno Europos piliečio galimybes būti visateisiu Sąjungos nariu, neatsižvelgiant į vartojamą kalbą²⁵. Kalbos visavertis vartojimas skaitmeninėje erdvėje yra ypač svarbus kalbos išlikimo ir sklaidos veiksnys, nes informacinėje visuomenėje kalbos gyvybingumą ir funkcionalumą lemia galimybės greitai ir patogiai keistis daugiakalbe informacija, gauti paslaugas gimtąja kalba. Kalbos technologijų ir išteklių būklės vertinimas parodė, kad dauguma Europos kalbų tik fragmentiškai arba menkai pritaikytos informacinėms technologijoms. Geriausių rezultatų pasiekusi anglų kalba, vidutiniškai vertintinos prancūzų, vokiečių, ispanų, italų kalbos. Lietuvių kalba visose vertintose srityse lieka paskutinėje sancaupoje²⁶, taigi kalbos technologijos ir išteklių nėra pakankamai gerai parengti naujai ir vis besiplečiančiai kalbos vartojimo terpei. Didesnio proveržio ga-

²⁵ Vaišnienė, D., Zabarskaitė, J. *The Lithuanian language in the digital age. Lietuvių kalba skaitmeninėje erdvėje*. G. Rehm, H. Uszkoreit (eds.). Berlin; Heidelberg: Springer, 2012, p. 6.

²⁶ *Ten pat*, p. 25–36.

lima tikėtis 2015 metais pabaigus projektus, įgyvendinamus pagal Ekonomikos augimo veiksmų programos priemonę „Lietuvių kalba informacinėje visuomenėje“, o tolesni tikslai ir darbai numatyti Vals-tybinės lietuvių kalbos komisijos parengtose „Lietuvių kalbos plėtos informacinėse technologijose 2014–2020 m. gairėse“.

Išvados

Europos kalbų paveikslas, kurį atspindi ELM 3 tyrimas, palyginti margas, tačiau iš jo aiškiai matyti bendros visoms šalims kryptys, ku-rios veda prie esminių kalbos politikos tikslų:

- nustatyti aiškų valstybinių (arba oficialiųjų) kalbų statusą,
- apibrėžti jų santykį su kitomis kalbomis,
- įtvirtinti valstybinės kalbos mokymą ir jos vartojimą visose švie-timo pakopose,
- užtikrinti galimybę gauti ir skleisti informaciją,
- rūpintis kalbos sklaida už šalies ribų.

Kalbos politikos nuostatos ar pasirinkti jų įgyvendinimo būdai gali skirtis, tačiau europinio konteksto analizė padeda atpažinti kal-bai nepalankius reiškinius, jau išryškėjusius kitoje valstybėje; atskirti pavienius, nors ir labai garsiai ir aistringai aptariamus kalbos daly-kus nuo prarandamų esminių kalbos gyvavimo sričių, pavyzdžiui, mokslo ar skaitmeninės terpės. Atsižvelgiant į naujus sunormintos bendrinės kalbos vartojimo poreikius ir globaliuosius pokyčius, turi būti skatinamas visuomenės švietimas, taip pat teikiama pagalba, plėtojamą su kalba susijusios viešosios diskusijos ir kryptingai for-muojamos kalbinės nuostatos. Labai svarbu priimti ir laiku atnaujinti teisinius kalbos pamatus – ne tik atskiras sritis reguliuojančius teisės aktus, bet ir pagrindines kalbos politikos nuostatas skelbiančių konsti-tucinį Valstybinės kalbos įstatymą.

Kalbos politika tapo neatsiejama valstybės politikos dalimi, ati-tinkančia politinius, administracinius ir socialinius pilietinės visuo-

menės poreikius: ji reiškama ne tik per kalbos politiką formuojančius dokumentus, bet ir skleidžiasi per bendrą kultūrinių ir kalbinių nuostatų aplinką. Palankios lietuvių kalbai aplinkos ir darnios teisinės bazės kūrimas svarbus visose viešojo gyvenimo srityse, nes kalbos politika aprėpia ir Valstybinės kalbos įstatymo nuostatas, ir veikia per kitų valstybės politikos sričių – mokslo, švietimo, visuomenės informavimo, socialinės apsaugos ar užsienio politikos – teisės aktus. Tik taip suprantama ir nuosekliai įgyvendinama kalbos politika bus darni ir telks, o ne skaidys visuomenę.

EUROPEAN LANGUAGES MONITOR (ELM): THE KEY ISSUES AND TRENDS OF LANGUAGE POLICY

DAIVA VAIŠNIENĖ

Summary

Keywords: language policy; national language; official language; language status; language of science.

The Lithuanian language has quite rapidly taken its roots in the linguistic field of the modern-day multilingual Europe. During the short period after the restoration of Lithuania's independence the country developed a legal basis for the status of Lithuanian as an official language and set up authorities in charge of the regulation and supervision of the Lithuanian language. The current Lithuanian language policy is multifaceted, dealing with such issues as the consolidation and protection of the status of Lithuanian as an official language, the relationship between language and society, scientific communication in the national language and other issues that are vital in other European countries as well.

The language policies pursued by different countries and their linguistic diversities have much in common and form a quite homogeneous linguistic picture of Europe, the characteristics of which are discussed in this article. European Language Monitor (ELM) has been developed as a project of European Federation of National Institutions for Language and provides detailed information on the use of the various languages in essential national

and transnational domains at a given time and on how language use in these domains changes in the course of time. ELM intends to establish a rich and complex empirical basis for the development and evaluation of national and European language policies. It is conceived as an online system to collect data and provides detailed up-to-date information on the linguistic situation and its development in the various member states of the European Union and possibly, also, of other European countries. The collected data is used to assess the level of the legal regulation of national languages and the changes of language use in various public areas. The survey focuses on the following aspects: the general linguistic situation, legal regulation, the use of language in education, the media, business and the dissemination of languages.

The picture of European languages represented by the project ELM 3 is quite diverse. Nevertheless, it reflects policies that are common for all countries and helps achieve the following key objectives:

- to establish the clear status of official languages,
- to define the relationship between languages,

- to enforce the teaching of official languages and their use at all education levels,
- to ensure possibilities to obtain and spread information,
- to promote the dissemination of language outside the country.

Language policies and the methods of their implementation may differ. Nevertheless, the Europe-wide survey helps to identify negative language phenomena that have already emerged in one or another country and differentiate the random trends that are unlikely to negatively influence the development of language from those that may lead to the invasion of foreign words, for example in the scientific language and digital environment. The langu-

age policy has become an inseparable part of the Lithuanian state policy, meeting the political, administrative and social needs of the civil society. The language policy is developed not only by drafting language policy legislation; it also evolves through the common cultural and linguistic context. In order to promote the use of the standard Lithuanian language it is necessary to educate society, arrange public discussions and develop the language policy. Language legislation must be adopted and reviewed in due time – and not only legal acts regulating separate areas of language but also the constitutional Law on the State Language which consolidates the key provisions of the language policy.

Įteikta 2014 m. rugsėjo 15 d.

Autorė yra Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininkė